

Antropologen som romanförfattare

Oscar Hemer

Det vore en överdrift att påstå att *Siste dagers heldige* (1999) slog ned som en bomb i den norska offentligheten. Thomas var vid det laget en internationellt etablerad författare av fackböcker, essäer och polemiska pamfletter, och en av Skandinavians mest stridbara samhällsdebattörer. Intet ämne syntes främmande för hans rastlösa nyfikenhet och enorma produktivitet. Senast hade han skrivit en bok om Charles Darwin. Men en roman! Det hade nog ingen utanför vänkretsen väntat sig. Och inte någon dussindeckare à la förre svenske länspolismästaren Hans Holmér eller dito justitieministern Thomas Bodström, utan en 400 sidors intrikat idéroman med ramhandlingen förlagd till ett framtida New Delhi, några år efter millennieskiftet, där en grupp slumpvis sammanförda norrmän begrundar det fosterland som nyss bokstavligt talat har sjunkit i havet. Idén påminner om José Saramagos *A jangada de pedra* (Stenflotten), där den iberiska halvön släpper sin europeiska förtöjning och glider ut i Atlanten, den intellektuella spänsten och infallsrikedomen för tankarna till både Salman Rushdie och landsmannen Jan Kjaerstad.

Det nästan genomgående negativa kritiska mottagandet måste ha överraskat Thomas själv. Recensionerna var inte avmätt avvisande, som litteraturkritik plägar vara, utan nedgörande på ett sätt som lät ana både hämndlystnad och skadeglädje. Aftenpostens anmeldare skrev att om Thomas Hylland Eriksen i morgon sjönk i havet, så skulle vi sakna honom, men inte hans roman. Oavsett litterära kvaliteter och brister är det intressant att fundera över varför ett ambitiöst litterärt verk, vars författare visserligen inte var någon duvunge i offentligheten men dock debutant i romangenren, väckte sådan aversion hos delar av det litterära etablissemanget. Kontentan av kritiken var att Thomas hade klampat in på domäner där han inte hörde hemma – ett område som han borde ha haft självbevarelse nog att inte beträda.

Den omedelbara förklaringen till alla sorters revirmarkering är förstås upplevelsen att ens egen ställning och auktoritet är hotad. Tänk om han visade

sig vara lika bra på att skriva romaner som på allting annat! Idag, när litteraturens legitimitet synbarligen utmanas av andra medier, vore den reflexen kanske en rimlig tolkning. Men den mera plausibla förklaringen stavas högdragen arrogans. Skönlitteraturen tillhörde ännu de sköna konsterna, vars praktik och tillägnande var förbehållna en initierad krets av *skönandar*. Denna exklusiva skara omfattade, förutom de erkända konstnärerna, vissa akademiker inom humaniora; främst litteratur- och konstvetare, filosofer som intresserade sig för andra traditioner än den logiska empirismen och historiker som inte ägnade sig åt populärhistoria. Samhällsvetare gjorde sig icke besvär, med undantag för någon enstaka fransk eller tysk kultursociolog. Denna den klassiska bildningens elitism, som fick en renässans genom 1980-talets postmoderna uppbrott, har dock befunnit sig på stadig reträtt under det dryga decennium som gått sedan 1999. Idag skulle nog även en socialantropolog tas emot med öppna armar som en förmodad bundsförvant i kulturkampen.

Siste dagers heldige framstår hur som helst som ett undantag i Thomas verk. Huruvida det beror på kritiken kan man bara spekulera i. Kanske såg han den själv som ett divertissemang, ett sidoprojekt utan koppling till det akademiska huvudspåret. Men även om han gjorde det, så kunde ett mera välvilligt mottagande, kritiskt och publikmässigt, förstås ha styrt hans trajektoria i en annan riktning - såsom Umberto Ecos banbrytande bestseller *Rosens namn*, utan alla jämförelser i övrigt (Ecos förebild var Borges, men hans arvtagare heter Dan Brown).

Om vi bortser från det osannolika globala bestselleralternativet, så tror jag inte att en eventuell publikframgång hade gjort någon avsevärd skillnad. Thomas hade redan nått en relativt stor och bred publik med sina facklitterära böcker – och skulle göra det i ännu högre grad med *Øyeblikkets tyranni* (2001). Däremot gissar jag att det uteblivna kritiska erkännandet har haft betydelse. Jag vet av egen erfarenhet att kritiken både skaver och sporrar – i detta fall, om inte annat till att gendriva föreställningen om antropologen som en "misslyckad romanförfattare".

Som forskare har Thomas redan, ännu i blomman av karriären, utträttat långt mer än de flesta hinner med under ett liv. Den återstående utmaningen för honom ligger utanför akademien, i litteraturen – eller, kanske mera precist, i gränslandet mellan fiktionen och antropologin.

Förhållandet mellan litteratur och antropologi har alltid varit ett tema som intresserat honom. Han diskuterade det ingående i essän "The author as anthropologist" (1994), med utgångspunkt i tre romaner från Trinidad – bland andra V. S. Naipauls *A House for Mr. Biswas*. "Man kan inte argumentera med en roman", var en av hans iakttagelser. Romanförfattaren kan alltid gömma sig bakom fiktionen och hävda att han eller hon har hittat på alltsamman – och analysen behöver dessutom varken vara konsistent eller fullt utvecklad. (I den samtida litteraturens lek med fiktion och verklighet tjänar fiktionens frihet ofta just som ursäkt för dålig källforskning.)

Men romanförfattaren kan å andra sidan inte heller luta sig mot den rationella argumentationens regelverk. Att bli underkänd i en akademisk disputation, eller förlora en offentlig debatt, kan vara förödmjukande nog. Men polemiken följer i alla fall en genomskinlig logik. Om man så blir beslagen med grova sakfel eller pinsamma kunskapsluckor eller om ens argument visar sig vara dåligt underbyggda, så kan man gå hem och läsa på och komma tillbaka bättre förberedd. Den litterära kritiken är däremot lika omöjlig att bemöta med sakargument som fiktionen själv, vare sig den slår under bältet eller inte. Kritiken går skoningslöst på person, därför att det är författarens hjärta som hängts ut på krok i det litterära verket, för att låna Strindbergs drastiska metafor.

Intressant nog kommer Thomas i sin essä till slutsatsen att antropologin och fiktionen har mycket att ge varandra, bara under förutsättning att de förblir tydligt åtskilda. Han varnar rent av antropologer för litteraturens lockelse. I den stund de anammade fiktionens litterära ambitioner riskerade etnografin att förvandlas till något som till förväxling liknar genren reselitteratur, och antropologin skulle upphöra att existera som akademisk disciplin.

Etnografin är på samma sätt försåtlig för fiktionen. Författaren som analyserar sin egen – eller andras – kultur förvandlas lätt till en amatörantropolog.

Tvivelaktiga generaliseringar vidlåder flera av Naipauls romaner från Trinidad och, inte minst, hans reseskildringar från Indien, den islamiska världen och, senast, det svarta Afrika. Men det omdömet gäller inte *Ett hus för Mr Biswas*, som berättar Naipauls egen fars historia. Den är, i Thomas analys, "den slutliga etnografiska fiktionen" just därför att det inte gör några etnografiska anspråk. Utan att det varit Naipauls egentliga avsikt, så har den spelat en avgörande roll i skapandet av en genuin indisk-trinidadisk identitet. Den frilade och artikulerade ämnen och frågor som dittills varit undertryckta.

Hur ter sig Thomas egen roman i en motsvarande analys?

Siste dagars heldige innehåller reflektioner över i stort sett allt som intresserar honom; internet och hypertext, millenniebuggen, Indien, Trinidad, jazz och progrock, kulturens globalisering och akademins förfall... Fiktionens totala och globala potential står i bjärt kontrast till den antropologiska mikrostudien; romanens perspektiv är bokstavligen globalt och visionen av en förestående framtid framstår med facit i handen som förvånansvärt framsynt med tanke på att den är författad i den digitala revolutionens barndom – på Netscapes och Eudoras tid, före Google och långt före smartphones och twitter – i slutet av den historiska parentes som inramas av Berlinmurens fall 1989 och attacken mot World Trade Center 2001. Men först och sist handlar boken om Norge, det självbelåtna, oförskämt välmående undantagslandet i Europas norra periferi. Avsikten är naturligtvis inte att ge ytterligare näring till norsk identitetpolitik, tvärtom att demontera den solida nationella mytologin, men romanen gör likväl anspråk på att säga något väsentligt – rentav något *nytt* – om det samtida norska samhället. Något som kanske bara kan sägas i fiktionens fria form. Liksom Naipaul, avsiktligt eller inte, säger något väsentligt om Trinidad. Fast Salman Rushdie visavi Pakistan är en mera träffande analogi för Thomas ambivalens till det norska.

En annan, mera överraskande association går till Raymond Carver, i de små historier som huvudpersonerna fabulerar för varandra om vardagsepisoder i det försvunna hemlandet timmarna före katastrofen. En omläsning av romanen sommaren 2011 ger en ny smärtsam relief åt dessa små precisa berättelser, som

kunde ha varit slumpvis samlade vittnesmål från 22 juli – vad människor gjorde i det ögonblick de nåddes av nyheterna om bomben i Oslo och massakern på Utøya. Den förlorade oskuldens tema kan kanske framstå som alltför lättsamt turnerat i ljuset av denna verkliga katastrof. Men satiren över norskheten har också en mörk underton. (Ett av de samtidsfenomen som den abdikerade universitetsprofessorn K. dystert diagnosticerar är just högerpopulismen.)

Siste dagers heldige är, om inte en etnografisk roman så ett slags fiktiv etnografi. Eller *spekulativ antropologi*, för att låna den argentinske författaren Juan José Saers förslag till definition av fiktionens undersökande potential. Som sådan borde den betraktas, inte som ett kuriöst undantag utan ett konsekvent och väsentligt led i Thomas pågående undersökning av världen.

Den behöver dock inte legitimeras genom någonting utanför sig själv. Det är fiktionens stora tillgång, men också dess begränsning. I en tid då den litterära utvecklingen tycks peka i två diametralt motsatta riktningar – mot den rena underhållningen, eller "inåt", mot den egna estetiken – står hoppet om förnyelse till "invandrare" från angränsande praktiker, som tillför andra erfarenheter och öppnar nya perspektiv. Den ifrågasatta gränsen mellan fiktion och verklighet börjar kanske bli ett uttömt tema och är förmodligen en redan övergående trend. Men i spänningsfältet mellan konst och vetenskap återstår hur mycket som helst att pröva. Om resultaten sedan klassificeras som det ena eller det andra spelar mindre roll. Men romanen är en svåröverträffad genre, eftersom den rymmer alla de andra.

Och även om jag inte redan visste, så skulle jag vara säker på det: *Siste dagers heldige* är inte Thomas sista roman.

Oscar Hemer är författare och lektor vid Malmö Högskola, samt nybliven dr. philos. i socialantropologi vid Universitetet i Oslo. Han träffade Thomas på Nordiska Sommaruniversitetets session vid Hurdalssøen 1991 och de har sedan dess samarbetat i en rad olika projekt, bl a antologin *Ambivalens og fundamentalisme – seks essays om kulturens globalisering* (Spartacus), som utkom samma år som *Siste dagers heldige*.